

Mekanik us zamanı, maddeler ve mekan gibi sayılabilir atomik parçalarla düşünür. Daha fazla bölünemeyecek zaman parçası atomik andır. Nasıl ki maddeler atomik maddelerin bir-aradalığıyla düşünülüyorsa, nasıl ki aralıklar atomik aralıkların yanyanalığıyla düşünülüyorsa, anlar da atomik anların ardardalığı olarak düşünülür. Maddelerin aralıklara «yerleştirilmesi» mallaşmalarına yol açmakta; ancak bir kez dünya mallarla düşünüldü mü, mallar mekan ve maddeden soyutlanıp mekansız ve maddesiz, salt mallar ile düşünölmeye de yönelinmekte; mekanı düşünmenin getirdiğı karmaşıklıklar yokumsanabilir ayrıntılara yorulmakta, «varken yoklaşan, yokken varlaşan» eklentisi dışında¹ yalnız maddelere dayanan dünya kurgusu mallara da uygun görölmektedir.

Mallığın «basitlik» olsun bahanesiyle mekan ve zaman ile ilgisiz salt özsel olarak kavranmasına benzer biçimde, zamanın mekanik düşünmede belirmesiyle ortaya çıkan karmaşıklıklar «basitleştirme»lerle «sadelik»lere dönüşmek durumunda kalır. Tek boyutlu bir yolda ya ileri gidilir, ya geri: Oldukça basit! İki boyutlu yüzeyde durum karışıklaşır. Doğu-Batı (D-B) ve Kuzey-Güney (K-G) gibi tamamen keyfi olarak seçilmiş tek boyutluluklar aracılığıyla mekanik usun arzusuyula kıvrandığı tek boyutluluk yönünde «adım atılmış», «ilerlenmiş» olur. Ancak D-B ya da K-G doğrultularında değil de farklı bir yönde ilerlenince ne olur? Bu sefer de ayrışmamış olan zihnen ayrıştırlarak «çözömlenir»: D-B doğrultusunda şu kadar ilerlenmiş/gerilenmiş, sonra da K-G doğrultusunda şu kadar ilerlenmiş/gerilenmiştir, ya da K-G doğrultusunda şu kadar ilerlenmiş/gerilenmiş, sonra da D-B doğrultusunda şu kadar ilerlenmiş/gerilenmiştir, ki her ikisi de aynı yere varır. «Bir bir ilkesi» zihnen ayrıştırmayla çözümlleme yoluyla uygulanır. Nasıl ki mekan ve özlerin bir yere kadar zihinde birlikte işlenmeleriyle birlikte, mallar ile olanıksızlaşan mekan-öz ayrıştırması «basitleştirme» için gerekli görülürse zaman-mekan-öz ayrıştırması, olanaksızlığına karşın, «basitleştirme» için mekanik usun çözümlemesinde katmanlaşmalara yol açarak çözümlenin temeli olmaktadır. Ancak, bu «basitleştirme»nin ne denli gerekli olduğı ortaya çıksın diye, yine mekan-öz ayrıştırmasında olduğı üzere, önce, olanca karmaşıklığıyla, ayrıştırlmadan sunulur.

Doğadaki özlerin ve her özden atomik madde sayısının, yani M'nin verili olduğı ve maddî

olarak yoktan varlaşmanın, vardan yoklaşmanın olmadığı düşünülmesi mekanik düşünmenin temellerindedir. Bunların mekandaki yerlerine bağlı olarak mallar ortaya çıkar. Maddelerin mallaşması ussal olarak açıklanamasa bile, madde-mal bağıntısının bir ussal açıklaması olduğu kabullenilir; böylece usta iki katman belirir ve aynı usta birliktedirler. Bir kez mallara dayalı ikinci us katmanı oluştu mu, mekan ayrımı olarak yokumsanabilir. Aynı M'den oluşabilecek atomik mallar kümesi tek değildir; bunlardan herbiri i ile endekslenip W_i denildiğinde, her $W_i M$ ile kavranabilecek bir doğa durumu olur. Verili bir M için bu durumlardan hepsi değilse bile, bir bölümünün *-baş* ve *son* birer sayma sayıken- *baş*'tan *son*'a sıralanması bu M için düşünülebilecek (olumsal, contingent) bir zaman olur. Bu zamanın mekanik düşünmede, mekandan arındırılmış, mallara dayalı kavranış biçimi ya da biçim olarak kavranışıdır. Olumsal bir zaman $\{W_z\}_{z=baş}^{son}$ biçiminde bir seri olarak kavranabilir.

Mekanda durana bakılıp nitelenir. Dolayısıyla, mekansal olan nitelikle ilgili, nitel olarak kavranır. Nicelikler sayıya ya da ölçüme dayanır. Sayım ve ölçüm bir süreçtir, zamanladır. Nicelikle ilgili olan, nicel olan zamanladır, zamansaldır. Sayım ya da ölçüm sonrası, ulaşılan bu nicelikler mekanda duranın düşününe iliştilerinde onun nitelikleri oluverirlerler. Mekan ve zamanın, nicelik ve niteliğin ayrışamazlığı göz ardı edildikten sonra, bir de yönlü olan «mekansal->nitel» ve «nicel->zamansal» ilişkilerinin yönü, hiç bir zorunluluk yokken, sorgusuzca zorunluymuş gibi düşünülüp, tersine çevrilebilir. Artık nitel olan mekansal, zamansal olan nicel olarak düşünülür olur. Zaman ve (zamanın bir bölümü olan) süre düşünlerinde bu nedensiz olarak kaçınılmaz olduğu düşünülen nicelleşme yaygındır. Örneğin, $baş \leq z_1 \leq z_2 \leq son$ ise, z_1 ve z_2 dahil olmak üzere z_1 'den z_2 'ye kadarki süre $\{W_z\}_{z=z_1}^{z_2}$ ile gösterilen seri olarak düşünülebilir. Ancak zamansal olan nicel olarak düşünülür olduğundan, süre $\{W_z\}_{z=z_1}^{z_2}$ serisi olarak değil, genellikle, bu serideki atomik an sayısı olarak düşünülür.

Us durdurmadan kavrayamaz. Mekanda dururmuş gibi olana bakıp, «işte bu» diye işaret edip, çeşitli nitelikler atfedip, bu nitelikler öbeği olarak özleştirip, onu kavrar. Pekiyi, ya zaman nasıl zihne dururmuş gibi yansıtılıp, mekansalmış gibileştirilip, özleştirilip kavranır?

Menderes Irmağı'nın kıyısından ırmağa bakıp, «duran akıştır» denilirken, ya da durup dururken «değişmeyen değişimdir» denilirken, bir yandan mekanik usa yeni bir katman eklemenin yolu açılır, böyle bir çıkmaz yola gitmeyen diğer yandan da usun ötesine geçişin yolu; yani, zamanın kavranmasının zamandan arındırılmış olarak düşünülmesinde içine düşülen çelişki, yani «duran akıştır» ya da «değişmeyen değişimdir» ifadelerinin ussal olarak yanlışlığı ile usun kavramadaki yetersizliği gösterilebilecekken, bu çelişkiler çelişkiyi gösteren sonuçlardan bazıları “bunlar zaten düşünülemez,” kılınarak güya aşılır ve sanki-usun yeni bir katmanının temeli olabilir.

Zaman bir yerde durmaz; mekansal ise bir yerde durandır. Zaman yönlüdür; yönünün başka türlü kurgulanması uymaz. Mekanınsa yönü bulunmaz, kurgulandığı gibidir. Öz yersiz ve yönsüzdür. Buna karşın mekanik us zamanı durdurmaya, mekansalıysa hareketlendirmeye iki türlü kalkışır. İlk tür zaman kesiti olan atomik anın salt mekan, mekan kesiti olan atomik aralığın salt zaman olarak kurgulanmasıylaadır. İkincisiyse, zaman ve mekandan bağımsız olarak, (nerede ve ne zaman olursa olsun) belirlenmiş bir biçimde işleyen mekanizma düşünüle, yani zamanın hep aynı biçimde yinelenen, duran olarak, mekansalın hep değişen, hareketli olarak düşünülmesiyledir.

Elemanları mekandaki atomik aralıklara karşılık gelen bir vektörün her elemanının karşılık geldiği atomik aralığı kaplayan atomik malın endeks sayısı olduğu düşünülduğünde bu vektör bir atomik an ile ilgili tüm epistemeleri taşıyacaktır. Bu atomik an yalnızca bir mekan durumu olacaktır: Us atomik anı salt mekan olarak kavrayacaktır. Elemanları zamandaki atomik anlara karşılık gelen bir vektörün her elemanının karşılık geldiği atomik anda mekandaki bir atomik aralıkta olan atomik malın endesk sayısı olduğu düşünülduğünde bu vektör bu atomik aralıkla ilgili tüm epistemeleri taşıyacaktır. Bu atomik aralık yalnızca zaman olacaktır: Us atomik aralığı salt zaman olarak kavrayacaktır.

Süre bir zamanın parçasıyken süreç belli bir sürede, herşeyin bir alt kümesindeki, mekanın, zamanın ve herşeyin kalanından bağımsız olarak, (yani onlar ne olurlarsa olsunlar etkilenmeden,) yer ve öz değişiklikleri serisidir. Sürecin hangi zaman parçasına ve mekan

parçasına yerleştirilirse yerleştirilsin, aynı değişim serisi olacağı düşünülür. Herhangi bir süreçte olan değişen mal öbeğidir, bu öbek aynı kalmamaktadır. Bu öbek aynı kalan özellikleriyle değil, değişimlerinin aynılığıyla özleşir ve mekanizma olur. Bir mekanizmanın sürecin başlangıcındaki durumu başlangıç koşullarıdır. Başlangıç koşullarına bağlı olarak sürecin nasıl «gelişeceği» belli olmalıdır; kurallılıklar olmalıdır. Bu kurallılıklar maddî özler, mekan ve zamana dayalı dünya kurgusunun ussal sonuçları değildirler; dışardan ilıştırilmelidirler, ki bu usta yeni bir katmanın oluşumunu temellendirir.

Kurallılıklar mekansal ya da zamansal olabilir. Mekansal kurallılıklar malların, veri bir andan sonra birbirlerine göre o andaki konumlarına bağlı belli kurallara uygun olarak yer değiştirmeleriyle, devinmeleriyledir. Yer çekimi, magnetik çekim ya da çekirdek çekimine ilişkin kurallılıklar mekansal kurallılıklardır. Mekansal kurallılıklarla yer değişimi maddî özler, mekan ve zamandan çıkarsanamayacağına göre, mekanik usa bunlar yeni bir varlıkla eklemlenebilir. Bu zamanla ortaya çıkan, sanki zamansal varlık güçtür. Salt mekan olarak atomik an düşünöldüğünde, yalnızca mekansal kurallılıklar olsaydı, veri bir atomik andan bir sonraki atomik anda malların nerede olacağıının tüm epistememesi veri olan atomik anda taşınırdı. Ancak atomik bir anda belli bir yerde bulunan ve üzerindeki güçlere göre durması gereken bir mal düşünöldüğünde, bu mal bir sonraki atomik anda olduğu yerde duracak mıdır? Mekansal kurallılıkların yanı sıra, salt mekan olarak atomik andan çıkarsanamayacak zamansal kurallılıklar vardır. Söz konusu malın durup durmayacağı bu zamansal kurallılıklara da bağlı olacaktır. Zamansal kurallılıklar maddelerin veri bir atomik andan sonra, bu atomik andan önceki anlardaki devinimlerine bağlı belli kurallara uygun olarak devinmeleriyledir. Zamansal kurallılıkları, mekanik us yeni bir varlıkla kavrar. Bu salt mekan olarak atomik anda her malın üzerine ilıştırılmış gibi olan, sanki mekansal varlık enerjidir.

Zamansal olanın farkedilmesi bile zamanladır. Mekanda duran birşey ona «bir anlık» bakıp diğerleri arasından farkedilebilir ve an mutlak mekan olarak kavrandığında, zamansız düşünölebilir. Ona bir kendilik (kendi başına bulunurluk) yakıştırılabilir ve varlığı ile bu kendilik birbirine karıştırılarak düşünölebilir. Ancak enerji ve güç gibi zamansal olan

görelıklar için bir kendi başına bulunurluk atfedilmesi ussal değildir, çelişkidir. Güç enaz iki şeyin mekanda konumlanmaları ile farkedilir; ne bu şeylerin herhangi birinde ne de mekanda bulunabilir; kendiliği yoktur, ilişkiseldir, göreliktir. Güce bir varlık atfedildiğinde ve mekansal varlıkmış gibi düşünöldüğünde zihinde bir kendiliği belirebilir; ancak varlığıyla çelişik olduğu halde varlığı olarak düşünölecek olan bu kendilik olamazdır. Buradaki çelişik doğanın yetersiz yansıması olan usun doğaya yöneldiğinde yetersizliğinin ortaya çıkması olan çelişik değildir; kendi başına bulunamazlığıyla usta belirenin usta kendilik olarak kavranması, usta bir çelişkidir, usu güya-us kılar. Güçten farklı olarak enerji sanki mekansal olarak bulunabilir gibidir. Ancak devinimsiz duran bir küreye devinen bir küp çarptığında, küp durmaya, küre devinmeye başlar; küpteki enerji küreye geçmiştir. Enerji devinimle ve ilişkiyle farkedilir, en azından devinene ve ilişkidekilere bağlıdır, bir kendiliği olamaz. Zamansal olanın, farkedilmesinin zamanlalığı yokumsanamayacak olanın kendiliği ussal olarak düşünölemez; başta zaman olmak üzere zamansal olanlara bir varlık atfedilip bu varlığa zihinde mekansala benzer bir kendilik iliştilmesine mekanik usta sıkça rastlanır.

Nasıl ki maddelerin görelı konumlarından çıkarsanabilecek, mutlak olmayan, görelı mekan mutlakmış gibi değerlendirilip maddeler mekana yerleştirilıyormuş gibi düşünölüyorsa, gücün ve enerjinin birer kendilikleri olduğu ve malı devindirdiği düşünölür. Hem güç, hem enerji aynı özden malı, aynı sayıda atomik aralık kadar uzaklığa taşıyorlarsa, etkilerinin aynı olduğu düşünölür. Dolayısıyla güç ve enerji devinim aracılığıyla nicelleşip aynılaşır. Bir sürede mekanın belli bir bölümünde bulunan mallar bir öbek halinde devinimsiz duruyorlarsa, bu süre içinde bu mekan bölümünde bir güç/enerji dengesi vardır; öbeğin içinde de devinen yoksa, enerji söz konusu değildir, denge bir güç dengesidir. Bir mal öbeğinin diğer herşeyden bağımsız olarak devindiği düşünölüyorsa, düşünölen mal öbeğinin dinamiğidir. Bir mal öbeği öbek olarak devinimsizken, öbeğin içindekilerin devindiği düşünölüyorsa iç-dinamik düşünölür; tersi durumda statik düşünölür. Güç dengesi statik bir durumken, güç/enerji dengesinde iç-dinamikler vardır. Bir güç/enerji dengesinde öbek içindeki malların özleri ve öbek içindeki diğer mallara göre konumları değişmekle birlikte, ardarda gelen durumlar bir serinin yinelenmesine karşılık geliyorsa, döngüsel olarak aynı

durumlar ortaya çıkıyorsa, hep aynı değişim, hep aynı değişim söz konusudur, değişimin mekansı bir zamanda durduğu düşünülür. Akan ırmağın durmasnaı benzer tarzda duran değişim bir denge durumu olacaktır.

Herşeyden bağımsız değerlendirilebilecek bir öbek düzen olarak düşünülür. Düzen dışardan bir müdahale geldiğinde etkilenmiyorsa kapalı bir düzen, etkileniyorsa açık bir düzendir. Açık bir düzenin dengesi dışardan gelen müdahalelerden etkilense de zamanla yeniden başlangıçtaki dengeye giriyorsa, dengesi istikrarlı (stable) olarak nitelenir. Dışarıdan gelen müdahaleler düzenselse, yani bu öbek dışında bir öbeğin düzeninden kaynaklanıyorsa, bu dış dinamik olarak düşünülür. Dengesi istikrarlı olan bir düzende dış dinamik dengeyi bir daha dönülmek üzere bozamaz. Kapalı düzen dengedeysse, istikrarlıdır.

Bir düzende birden çok denge olabilir; yani, dışarıdan gelen müdahaleler düzeni yinelenen bir durumlar serisi olan bir değişimden, yinelenen başka bir durumlar serisi olan başka bir değişime sevkedebilir. Müdahalenin türüne göre bir iç-dinamik ortaya çıkıyorsa, ve bu iç-dinamiklerin her biri aynı ya da farklı bir denge durumuna varıyorsa, müdahalelerle kontrol edilebilen bir kontrol düzeni söz konusudur. Mekanizmalar kontrol düzenleridir. Mekanik zihin herşeyi kontrolü bir sahibe verilmiş, kontrolle düzene giren, kontrolsüz kaosa düşen mekanizmalar olarak düşünür.

Malın mekanizmalamaşmasıyla birlikte «mal<<atomik mal<<atomik madde» bağıntısı değerlendirmede geri plana itilmeye başlar. Belli bir denge durumundaki mekanizmaya müdahale olduğunda müdahalenin tarzına bağlı olarak mekanizmada bir iç-dinamik başlar ve yeni bir denge durumuna kadar mekanizma değişir. Bu süreç mekanizmanın işlevidir. Sürecin sonunda oluşan durum ise müdahalenin ya da işlevin sonucudur. Sürecin kendisi değerli ise işlev hizmettir. Hizmetin değerinin başlangıç koşullarının değeri ile sonucun değeri arasındaki farkla bağıntılı olması gerekmez; herhangi bir mala olduğu gibi hizmete de değer iliştilir. Hizmetin değeri işleve bağlı olduğundan mekanizmanın şu ya da bu atomik madde öbeğinden oluşması, şu ya da bu atomik mal öbeğinden oluşması hizmetin değeri bakımından önemsizleşir. Böylelikle hizmetiyle değerlendirildiğinde,

mekanizmalasmaı malın değerinde «mal<<atomik mal<<atomik madde» bağı gözden kaybolur.

Zamanla mal öbeği farklı farklı biçimlerde düşünülür olur: Madde olmasının, mal olmasının yanı sıra, denge olması, dinamik olması, düzen olması, mekanizma olması, hizmet olması... Bu çeşitlilik kendiliği değil göreliği olan zamansallara kendilik yakıştırma saçmalığının keyfiliiğinin getirdiği çeşitliliktir. Herbiri bir diğeriymiş gibidir, ama herbiri bir diğerinden tamamen farklıymış gibidir de.

Notlar

1. «Varken yoklaşma, yokken varlaşma»nın zaman ve mekanı gerektirdiği yokumsanır, yalnızca zaman ve mekanla ilgisi olmayan, salt öze değin bir nitelikmiş gibi düşünülür.